

Київський університет ім. Тараса Шевченка

На правах рукопису

ПОЛІЩУК Віктор Іванович

ГРОШОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ В РОКИ НЕПУ

**08.01.04 - ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ**

АВТОРЕФРАТ

**ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
КАНДИДАТА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК**

Київ - 1996

Дисертація є рукопис.

Робота виконана у відділі історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки НАН України.

Науковий керівник - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, зав. відділом історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки НАН України Т.І. ДЕРЕВ'ЯНКИН

Офіційні опоненти - доктор економічних наук, професор Е.А. ЛОРТІКЯН
- кандидат економічних наук А.М. ХАХЛВК

Провідна організація - Полтавський державний педагогічний Інститут ім. В.Г. КОРОЛЕНКА

Захист відбудеться "18" серпня 1998 р.
о "14" годині на засіданні спеціалізованої ради Д 01.01.18 по захисту дисертацій у Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252033, м. Київ - 33, Володимирська, 60, ауд. 324.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий "15" травня 1998 р.

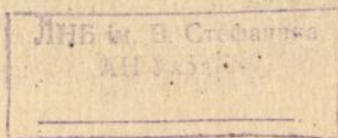
Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат економічних наук,
доцент

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00754366 (V)

П.М. ЛЕОНЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Із здобуттям незалежності Україна стала на шлях ринкової трансформації, однією з основних ланок якої є глибока структурна перебудова всієї грошової системи. Україна першою серед республік, що входили до колишнього СРСР, розпочала вихід з рублевого простору та розбудову своєї власної грошової системи. Для цього вона мала хороші стартові передумови, але не зуміла ними скористатися. Офіційною стала точка зору про можливість проведення грошової реформи лише після попередньої стабілізації економіки. Зволікання з введенням в обіг повноцінної грошової одиниці завдало і продовжує завдавати Україні значних матеріальних та моральних втрат. Неefективність стабілізаційних заходів, що здійснюються урядом, певною мірою пояснюється не стільки глибиною спаду виробництва, скільки слабкістю купоно - карбованця. Тим не менш запровадження гривні являє собою надзвичайно відповідальний та складний процес, який має ґрунтуватися на глибокому і всебічному осмисленні й узагальненні історичного досвіду та критичному його використанні.

Актуальність даного дослідження викликана наступними обставинами:

По-перше, недостатньою вивченістю цієї проблеми в працях вчених. Реформування грошової системи в роки непу відноситься до малодосліджених тем історії народного господарства країни, що протягом тривалого часу замовчувалися або перекручувалися. Тому нині є потреба і можливість (після відкриття спецховищ) з об'єктивних наукових позицій підійти до вивчення досвіду створення нової системи функціонування та обігу грошей за часів непу.

По-друге, необхідність вивчення процесу здійснення грошової реформи в країні з перехідною економікою, в результаті якої вдалося в стислі строки досягти стабілізації грошзого обігу і санації на цій основі економічного розвитку.

По-третє, тим, що практика підготовки та проведення грошової реформи в роки непу певною мірою може бути використана при реформуванні грошової системи України на сучасному етапі. Грошова реформа 1922 - 1924 рр. довела можливість запровадження нової грошової одиниці і її наступної стабілізації в умовах глибокої економічної кризи.

Ступінь вивченості теми. Аналіз історіографії обраної теми показує, що предметом широкого вивчення вона не стала. Якщо в 20-х роках було опубліковано ряд наукових праць, присвячених грошовій реформі 1922 - 1924 рр., то в майбутньому історико - економічна література радянського періоду практично не торкається цієї теми. Окремі праці, які вийшли у цей час, дуже політизовані на основі "марксистсько-ленінської методології", далекі від об'єктивних узагальнень.

Найбільш значними науковими розробками, присвяченими грошовій реформі періоду непу, у 20-х роках були дослідження вчених та практиків. Але їх імена довгий час замовчувалися, а праці знаходилися у спецховищах. До них слід віднести Г. Сокольникова, Д. Лосевцького, М. Кутлера, В. Тарновського, Л. Шровського. Вони відіграли ключову роль в підготовці і проведенні грошової реформи. Особливо слід відмітити праці талановитого, досвідченого фахівця - практика Г. Сокольникова, який на той час обіймав посаду наркома фінансів СРСР (1922 - 1926 рр.) і безпосередньо керував здійсненням грошової реформи. Саме з його ім'ям ототожнювалася у всьому світі нова (радянська) тверда валюта - червінець (1). Заслужують на серйозну увагу праці професора Л. Шровського, який працював тоді представником Наркомфіну в Раді з емісійних справ і очолював валютне управління НКФ СРСР (2). Вивченню основних тенденцій розвитку грошового обігу періоду непу та проблем валютної політики присвячені роботи Д. Лосевцького (3).

-
1. Сокольников Г.Я. Денежная реформа. - М.: Финиздат, 1925; Його ж. Финансовая политика революции: у 3-х т. - М.: Финиздат, 1928; Його ж. Бюджет и валюта. - М.: Экон. жизнь, 1924; Його ж. Денежная реформа и пути ее закрепления. - М.: Госиздат, б.г.
 2. Шровский Л.Н. На путях к денежной реформе. - М.: Издательство НКФ ССР, 1924; Його ж. Денежная политика Советской власти (1917 - 1927). - М.: Финиздат, 1928.
 3. Лосевцкий Д.А. Денежное обращение за 10 лет // Вестник финансов. - 1927. - N 11. - С. 102 - 116; Його ж. Деньги и денежное обращение. - М.: Финиздат, 1929.

У 20-х роках вийшов також ряд інших праць, в яких розглядається питання реформування грошової системи, підготовки і проведення грошової реформи та її впливу на розвиток народного господарства країни (4).

Після перемоги прибічників ортодоксального марксизму наукові дослідження з даної теми фактично згортаються. Для праць же, які подекуди з'являлися, характерним стає їх заідеологізованість: організатори грошової реформи 1922 - 1924 рр. постають в них "ворогами народу", а роль непричетних до неї партійних керівників, навпаки, вип'ячується (5).

Щодо розробки питань, зв'язаних з проведенням грошової реформи початку 20-х років в Україні, то в літературі радянського періоду вони зовсім не піднімалися. Винятком є лише праці українських істориків та економістів, які працювали за кордоном. Найціннішою з них є праця відомого фахівця у галузі фінансів Є. Гловінського - "Фінанси УРСР", яка вийшла в Українському науковому інституті (м. Варшава) у 1938 р. (6).

4. Гринштейн А. Наши финансы за годы НЭПа // Хозяйство Украины. - 1925. - № 3. - С. 133 - 146; Кистенёв С. Банкнота и казначейская валюта // Социалистическое хозяйство. - 1923. - № 4 - 5. - С. 112 - 127; Константинов А. Банкнота, её значение и связанные с нею проблемы // Социалистическое хозяйство. - 1923. - № 4 - 5. - С. 88 - 111; Оголевец В. Проведение денежной реформы на Украине // Финансовый бюллетень. - 1924. - № 19. - С. 1 - 4; Яого ж. Значение денежной реформы для промышленности и торговли // Хозяйство Украины. - 1924. - № 14 - 15. - С. 5 - 8; Розентул С. Денежная реформа (Борьба за устойчивые деньги). - Х.: Путь просвещения, 1924; Сигал Б. Опыт исчисления денежной массы, находящейся в обращении на Украине. - Х.: Укргосплан, 1925; Яого ж. Денежная касса на Украине // Вестник финансов. - 1926. - № 8. - С. 92 - 95;
5. Атлас З.В. Очерки по истории денежного обращения в СССР (1917 - 1925). - М.: Госфиниздат, 1940; Яого ж. Социалистическая денежная система. - М.: Финансы, 1969; Ищенко А.А. Денежная реформа 1922 - 1924 гг. в СССР и ее историческое значение. Дис. ... канд. экон. наук. - Киев: КДУ, 1954.
6. Гловінський Є. Фінанси УРСР. - Варшава: Б.в., 1938.

Останнім часом окремі питання реформування грошової системи в Україні в період непу досліджувалися відділом історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки НАН України (7).

В цілому аналіз наявної літератури показує, що системне історико-економічне дослідження проблем грошової реформи в Україні в роки непу відсутнє. Актуальність проблеми, її наукова і практична значущість та слабка розробленість обумовили вибір теми дисертації, її мету, завдання і структуру дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є системний історико-економічний аналіз тенденцій та характеру здійснення грошової реформи в Україні в період нової економічної політики. Відповідно до цього ставляться і вирішуються такі основні завдання:

- охарактеризувати стан грошового обігу України напередодні введення нової економічної політики (1917 - 1921);

- проаналізувати тенденції розвитку грошового обігу України в ході реформування грошової системи;

- розкрити процес паралельного функціонування червінців і радзнаків в країні та його вплив на становлення нової валюти;

- висвітлити механізми та важелі впливу держави на стабілізацію грошової системи в країні;

- визначити причини, що призвели до підриву новоствореної валюти;

- показати, які елементи грошової реформи 1922 - 1924 рр. можна було б використати при реформуванні грошової системи України на сучасному етапі.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є грошовий обіг в Україні напередодні і в роки непу. Розглядається історико-економічний аспект грошової реформи 20-х років. Хронологічні рамки дослідження - 1917 - 1928 рр.

-
7. Дерев'янкін Т.І., Толстов Р.Д. З історії введення стійкої валюти на початку 20-х років // Історія нар. госп-ва та екон. думки Українч. - Вип. 26 - К.: Наук. думка, 1995. - С. 13 - 20; Іх же. Грошова реформа початку 20-х років та її роль у введенні сталої валюти в країні // Економіка України. - 1995. - № 12. - С. 68 - 73.

Методологічна та джерельна база дисертації. При підготовці дисертаційної роботи в її основу було покладено сучасне розуміння наукового історизму, як методологічного принципу наукового пізнання та економічного аналізу в системі історико-економічної науки. Було враховано досвід вітчизняної історико-економічної науки останніх років в реалізації цього принципу, досягненні єдності емпіричного та критичного в аналізі господарських процесів, у визначенні ступеня їх наукової обґрунтованості.

Дисертаційна робота значною мірою спирається на архівні матеріали періоду 1917 - 1928 рр. Автором були виявлені, систематизовані і використані відповідні документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ). Використано матеріали фондів Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, Народного Комісаріату фінансів УРСР, Міністерства фінансів УНР, Центрального статистичного управління при Раді Міністрів УРСР, Ради Міністрів (уряду) Директорії, Всеукраїнської контори Державного банку УРСР та ін.

Видно залучаються офіційні статистичні матеріали, що публікувалися у щорічниках "Народне господарство Української РСР", у інших виданнях Центральних статистичних управлінь СРСР та УРСР, Академії наук УРСР (довідники, документальні збірники тощо). Були використані періодичні видання досліджуваного періоду: журнали "Господарство України", "Промисленність України", "Вестник финансов", "Финансовый бюллетень", "Экономическое обозрение", "Плановое хозяйство", "Социалистическое хозяйство" та ін.; газети: "Украинский экономист", "Экономическая жизнь", "Торгово - промышленная газета", "Промисленність и торговля України", "Финансовая газета" та ін.

Методи дослідження. В ході роботи над дисертацією використовувалися методи економіко - статистичного і порівняльного аналізу, метод статистичних групувань та ін.

Наукова новизна дисертації. Дисертаційна робота є першим в українській історико-економічній літературі системним дослідженням грошової реформи в Україні в роки непу. В ході дослідження зібрано і використано значний архівний та статистичний матеріал, переважна частина якого вводиться у науковий обіг вперше. В роботі характеризується динаміка розвитку грошового обігу, розкривається процес паралельного функціонування двох

валет (червінців та радзнаків) в Україні в ході реформування грошової системи.

У підсумку проведеного дослідження в роботі встановлено, що:

- характер грошового обігу України напередодні непу обумовлювався як загальними тенденціями, так і конкретними обставинами, пов'язаними з революційними подіями та громадянською війною на території республіки;

- паралельне функціонування двох валют (червінців та радзнаків) не могло існувати тривалий час в умовах встановленого ринкового курсу між червінцями та радзнаками;

- під час паралельного функціонування двох валют ринок України в силу ряду обставин більш повільніше засвоював червінці ніж ринок Союзу;

- відхід від непу та перехід до адміністративно-командних методів управління економікою, що супроводжувалися здійсненням значної емісії для кредитування форсованої індустріалізації, стали основною причиною наступного знецінення червінців та нової скарбничої валюти;

- досвід проведення грошової реформи 1922 - 1924 рр. (зокрема, порядок введення нової грошової одиниці, паралельне функціонування двох валют, стабілізація нової грошової одиниці в умовах глибокої економічної кризи) певною мірою може бути використаний при реформуванні грошової системи України на сучасному етапі.

Наукова та практична значущість дослідження. Висновки і положення, викладені у дисертації, дають можливість по-новому оцінити тенденції розвитку грошового обігу України та процес реформування грошової системи в роки непу. Матеріали роботи можуть служити основою для подальших більш глибоких досліджень цієї і суміжних з нею проблем. Вони (матеріали дисертації) можуть бути використані: науковими працівниками - при подальшій розробці питань з історії народного господарства; викладачами вузів - при підготовці лекцій, спецкурсів і навчальних посібників з окремих тем курсів "Економічна історія", "Історія економічних вчень", "Історія України"; практиками-економістами та фінансистами - при підготовці та проведенні грошової реформи в Україні на сучасному етапі.

Дисертаційна робота є складовою частиною виконаної відділом історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки НАН України планової теми: "НЕП: теорія, господарська практика та історичне значення".

Апробація роботи. При підготовці дисертації основні її положення та висновки доповідалися і обговорювалися на методологічних семінарах і засіданнях відділу історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки НАН України, на науковій конференції професорсько-викладацького складу Науково-дослідного та методичного центру Збройних Сил України (м. Київ), в ході викладання курсу макроекономіки і мікроекономіки в Київському військовому гуманітарному інституті.

Публікації. За результатами виконаного дослідження опубліковано 2 наукові праці (див. список у кінці автореферату).

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, заключення і списку літератури та джерел.

ВСТУП.

РОЗДІЛ 1. СТАН ГРОШОВОГО ОБІГУ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ.

1. Грошова політика за часів Центральної Ради, Гетьманщини та Директорії.
2. Грошовий обіг в період "воєнного комунізму".

РОЗДІЛ 2. ЗДІЙСНЕННЯ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ 1922 - 1924 рр.

1. Перехід до непу та розробка проблем грошової реформи.
2. Паралельний обіг червінців та радзнаків.
3. Впровадження білетів державної скарбниці на завершальному етапі грошової реформи.

РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ В ПЕРІОД ЗГОРТАННЯ НЕПУ.

1. Стабілізація грошового обігу в результаті реформи.
2. Відхід від непу і перетворення червінців у неконвертовану валюту.

ЗАКЛЮЧЕННЯ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, розглядається ступінь її розробленості, формулюється мета і завдання. Визначаються методологічні основи та джерельна база дослідження. Характеризуються наукова новизна та практичне значущість роботи.

У першому розділі "Стан грошового обігу напередодні та в роки громадянської війни" - розглядаються питання формування грошової системи в Україні за часів Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії і "воєнного комунізму".

В роботі характеризуються політичні та економічні умови, що склалися в республіці у цей період, та їх вплив на формування грошового обігу. З встановленням у березні 1917 р. влади Української Центральної Ради, були зроблені спроби сформувати власну фінансову систему. Після припинення Росією постачання України грошовими знаками, Центральна Рада затвердила 19 грудня 1917 р. (ст.ст.) тимчасовий закон про випуск державних кредитних білетів УНР. Згідно з ним 24 грудня 1917 р. були випущені перші українські паперові гроші - державні кредитні білети вартістю в 100 крб. Це були перші українські грошові знаки, але самостійної грошової одиниці введено ще не було. Відповідно до закону Центральної Ради від 1 березня 1918 р. в УНР встановлювалася нова грошова одиниця - гривня. В роботі дається характеристика грошової системи УНР, вплив на неї Росії та німецького верховного командування, а також заходи Ради Міністрів УНР по її нормалізації.

Уряд Гетьмана, який прийшов до влади 29 квітня 1918 р., прийняв ряд законодавчих актів по стабілізації українського карбованця. Найсуттєвішими з них були закони про обмеження ввозу в Україну російських грошових знаків та про підстави випуску кредитних білетів і знаків державної скарбниці. Гетьманський уряд не спромігся на рішучий крок - на відокремлення української валюти від російської. Він лише намагався послабити залежність українського карбованця від російського рубля.

З приходом до влади Директорії її уряд став проводити більш радикальну грошову політику: було розгорнуто підготовку грошової реформи. В дисертації аналізуються заходи по підго-

товці і проведенню грошової реформи в Україні. Згідно закону, затвердженого Директорією 6 січня 1919 р., встановлювалося, що державною українською грошовою одиницею є гривня. Незважаючи на те, що уряд Директорії не встиг завершити грошової реформи, в Україні була запроваджена власна національна валюта - гривня. За період з кінця 1917 р. по кінець 1920 р. було випущено українських грошей на суму 9,75 млрд. крб. Відмічається, що за короткий період незалежності трьома урядами робилися відчайдушні спроби проводити свою фінансову політику, але в силу обставин, що склалися, створити в республіці самостійну грошову систему і стабілізувати грошовий обіг не вдалося.

Розглядаючи грошовий обіг в Україні в період "воєнного комунізму", автор дає характеристику заходів, які проводив уряд УРСР по згортанню товарно-грошових відносин та натуралізації господарства, що спричинили різке знецінення грошових знаків (державна монополія на хліб, цукор, сіль, чай та ін.; перехід до продрозкладки; запровадження продовольчої диктатури; натуралізація заробітної плати; впровадження безготівкових розрахунків між державними підприємствами; перехід до карткової системи тощо). В роботі відмічається, що відмовляючись від грошового обігу, державна влада зруйнувала систему грошових податків, в результаті чого грошові ресурси із державного бюджету поступово зникали, а емісія ставала єдиним джерелом покриття грошових витрат. Одним із заходів, що сприяв згортанню товарно-грошових відносин, стало проведення націоналізації приватних банків. 22 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України оголосив про націоналізацію банків і банківських контор, які об'єднувалися з Державним Банком і утворювали Єдиний Народний Банк.

В дисертації на фактичному матеріалі розкривається процес знецінення грошових знаків в результаті постійно зростаючої емісії та збільшення поставок грошей з РРФСР. Тільки протягом 1919 р. Україна одержала, не враховуючи відправки коштів через військово-польові каси, 13,1 млн. руб.* (що становило 8 % за-

* В роботі тут і далі, щоб запобігти плутанини, назва грошової одиниці "рубль" дається без перекладу, тому що в Україні в обігу знаходилися одночасно і рублі і карбованці.

гального випуску грошей в РРФСР). Потік грошей в Україну зростає і далі. У 1920 р. він становив 134,8 млн. руб. (14 % загального випуску грошей в Росії), а у 1921 р. - 1479,1 млн. руб. До середини 1921 р. грошова система в Україні була повністю зруйнована. В обігу формально знаходилося 78 різних зразків грошових знаків, які перестали виконувати свої функції.

У другому розділі - "Здійснення грошової реформи 1922 - 1924 рр." - вивчається проблема реформування грошової системи під час переходу до непу, характеризується паралельний обіг червінців і радзнаків в Україні, розкривається процес стабілізації нової валюти в ході грошової реформи. Погіршення економічного стану змусило більшовицьке керівництво переглянути практику "воєнного комунізму" і перейти до непу. Згідно концепції непу здійснювався перехід від безтоварного і безгрошового соціалізму до впровадження товарно-грошових відносин. Проводився курс на відновлення ринку, торгівлі та грошей. Однак робити це було дуже важко, тому що радзнаки продовжували катастрофічно знецінюватися. У грудні 1921 р. в грошовому обігу Російської Федерації знаходилося паперових грошей на суму 9850 млн. руб., але їх реальна вартість складала лише 71,4 млн. реальних руб. За допомогою існуючої грошової одиниці неможливо було нормалізувати роботу державних і приватних підприємств та установ. Назріла необхідність реформування грошової системи.

Проблеми грошової реформи стали предметом гострих дискусій в економічній і партійній літературі. Аналіз цих теоретичних суперечок дозволив зробити висновок про те, що уже в перші роки непу визначилися два підходи до реформи: 1) здійснення грошової реформи та оздоровлення грошової системи можливе лише на основі загальної стабілізації. Тому запровадження нової валюти за існуючого стану економіки є завчасним і не дасть бажаних наслідків (С. Розентул, Н. Шаповников, П. Фомін, В. Оголевець); 2) тільки на основі глибокої грошової реформи можна подолати кризові процеси в економіці і досягти оздоровлення народного господарства (Г. Сокольников, Д. Лоевський, М. Кутлер, А. Штейман, Л. Шровський). Перемогу одержали прибічники

другого підходу. В результаті було здійснено багатоступінчату за своїм змістом грошову реформу. Її оригінальність полягала у запровадженні паралельно із знеціненими радзнаками, що були в обігу, банківських білетів (банкнотів), які розмінювалися на золото.

Незважаючи на здійснені заходи щодо збереження старої валюти, стабілізувати радзнак не вдалося. Тому у резолюції про фінансову політику, прийнятій XI з'їздом РКП(б), був остаточно закріплений курс на впорядкування фінансової системи. Практично здійснення грошової реформи почалося восени 1922 р. За декретом РНК від 11 жовтня 1922 р. Державному банку було надано право випускати банківські білети - червінці. В роботі дається характеристика основних заходів щодо здійснення реформи. 27 листопада 1922 р. Державний банк розпочав емісію банківських білетів. З цього часу розпочався період паралельного функціонування двох валют (червінців та радзнаків).

В дисертації паралельне функціонування двох валют розглядається як форма забезпечення стабільності нової грошової одиниці за умов відсутності достатнього товарного наповнення ринку та необхідного стабілізаційного фонду. Радзначна валюта майже протягом 15-ти місяців була опорою для банківських білетів. За урядовим наказом червінець і радзнак були пов'язані між собою. Курс обміну не був жорстко регламентований, тому врегулювання співвідношення білетів державної скарбниці та банкнотів базувалося на добровільному зобов'язанні держави обмінювати червінці на радзнаки за їх реальнов ринковом вартістю. Виходячи із кон'юнктури, що склалася, Держбанк оцінив червінець в 11,4 тис. радзнаків.

Розглядаючи становлення і розвиток нової грошової системи в роки непу, автор показує загальні та специфічні моменти її запровадження в Україні. В силу ряду обставин грошовий ринок тут більш повільніше засвоював червінці, ніж ринок Союзу. Особливо повільно червінці проникали в маленькі містечка та села, де проживала більша частина населення республіки. З одержаних Всеукраїнськом контором Держбанку в 1922 р. 115 тис. червінців на периферію було відправлено лише 13,5 тис. черв. В подальшому ситуація змінилася: на 1 жовтня 1923 р. на периферію

було відправлено вже 898,8 тис. черв., що склало 71 % загальної суми черв., одержаних названою конторою. А в 1923/24 р. філіалам було направлено 5109 тис. червінців. Відносна швидкість розповсюдження твердої валюти в Україні свідчить про значні темпи розвитку в республіці промисловості і торгівлі, які за 18 місяців поглинули 68936 тис. червінців.

Специфічною за своїм змістом є розмінна криза осені 1923 р. Вона була викликана спробами зменшити інфляцію шляхом скорочення емісії грошових знаків. Щоб подолати цю кризу та задовольнити товарооборот в розмінних грошових знаках, було прийнято рішення про відновлення темпів емісії радзнаків, значна частина яких ринула в республіку. Тому відмічалася стійка тенденція зростання в ході першого етапу реформи питомої ваги радзначної валюти України в грошовому обігу СРСР - з 13,5 % (на початку реформи) до 27,5 % (в лютому 1924 р.), що спонукало ще більше їх знецінення.

На конкретних матеріалах в дисертації аналізується взаємозв'язок між збільшенням кількості радзнаків в обігу і зростанням цін. Кількість радзначної валюти в обігу України зросла із 155,9 млн. руб. (листопад 1922 р.) до 21386,2 млн. руб. (на кінець 1923 р.) і в лютому 1924 р. досягла рекордної суми - 88279,2 млн. руб. (Для порівняння: вся вартість радзначної маси в Україні на 1 лютого 1924 р. становила 10766 тис. черв. рублів). Ціни ж вирости (в радзнаках) у січні 1923 р. на 30 %, у січні 1924 р. - на 199 %, у лютому 1924 р. - на 280 %. Темп емісії вже не встигав за зростанням цін.

Автор підводить до висновку, що на початку 1924 р. в результаті різкого падіння вартості знаків державної скарбниці, радзначна валюта фактично зазнала краху і була витіснена з обігу банкнотами. Якщо у січні 1923 р. в обігу СРСР знаходилося 97 % радзнаків і тільки 3 % червінців, то у лютому 1924 р. вже радзнаки складали лише 16,8 %, а банкноти - 83,2 %. В грошовому обігу України частка червінців становила - 73,5 %, радзнаків - 26,5 % (на 1 лютого 1924 р.).

Одночасно зміцнюються позиції червінця по відношенню до твердих валют. Якщо у червні 1923 р. 1 червінець коштував 3,85 долара, то в лютому 1924 р. його вартість становила близько 5

доларів США. Темпи зростання курсу червінця щільно наблизилися до темпів зростання курсів провідних валют світу. Так, за даними Харківської валютної біржі у вересні 1923 р. курс червінця зріс відносно січня 1923 р. в 15,5 раза, долара - в 14,4 раза, фунта стерлінгів - в 14 разів. Починаючи з червня 1923 р., попит на іноземну валюту в Україні скорочується і місцями поступається попиту на банкноти. Банківські білети все більше почали використовувати як засіб обміну і платежу (як всередині країни, так і за її межами). Тільки за друге півріччя 1923 р. Державним банком було продано за кордон близько 3 млн. червінців.

На початку 1924 р. система паралельного функціонування двох валют вичерпала свої позитивні можливості, і в країні все гучніше стали лунати голоси про необхідність завершення грошової реформи. Аналіз дискусій, які відбувалися в цей час між економістами-практиками та науковцями, дав змогу зробити висновок про те, що в економічних колах країни існувало два основних погляди з цього питання. Позиція перша: в країні відсутні соціально-економічні умови для завершення грошової реформи та стабілізації грошової системи (Я. Діманштейн, Л. Волгін, С. Воронін, Д. Кузовков, В. Оголевець, С. Чалхуц'ян, М. Шаповников). За нею основою для відновлення сталої грошової системи може стати тільки золото (монетний стандарт). Протилежна позиція: у зв'язку з обвальним знеціненням радянської валюти необхідно здійснити випуск, як альтернативи радзнакам, нових білетів державної скарбниці, які повинні бути пов'язані із сталим червінцем і становити певну його частину (Г. Сокольников, М. Владимиров, Н. Кутлер, Д. Лосевський, Л. Шровський). Перемогу здобули прибічники Г. Сокольникова.

Значна увага в роботі приділяється аналізу заключного етапу грошової реформи, в результаті якого замість знецінених радзнаків були випущені білети державної скарбниці вартістю в 1, 3 і 5 руб. золотом. Золотий зміст нових дрібних скарбничих білетів не визначався, однак вони в адміністративно-відомчому порядку прив'язувалися до червінця. Білети державної скарбниці були впроваджені в платіжно-розрахунковий оборот по паритету і черв. = 10 руб.: їх сума, що впроваджувалася в обіг, не повин-

на була перевищувати половину суми випущених в обіг червінців. Перші скарбничі білети поступили в Україну у лютому 1924 р. і за 11 місяців 1924 р. їх в республіку надійшло на суму 45824315 черв. руб. Паралельно були введені срібна монета (високпробна вартість в 50 коп. і 1 руб., та низькопробна - вартість в 10, 15 і 20 коп.) і мідна монета (вартість в 1, 2, 3, 5 коп.). Вони призначалися для викупу радзначної валюти. На момент викупу (10 березня 1924 р.) доля радзнаків у грошовому обігу України становила 26,5 % (по країні - 16,4 %). В ході завершального етапу реформи в республіці було викуплено радзнаків (в знаках 1923 р.) на суму в 129312022752 руб. (= 2589713 черв. руб.).

Заключний період реформи супроводжувався сильнов розміннов кризов, пік якої прийшовся на березень - квітень 1924 р. Розмінна криза була викликана недоліками в організаційно - технічному забезпеченні грошової реформи. Так, на початку березня 1924 р. в Україні білети державної скарбниці становили 3 % від необхідної суми (14 млн. руб.) для проведення заключного етапу реформи. В окремих округах України криза прийняла загрозливі розміри. На прохання наркомфіну УРСР із центру терміново були доставлені нові партії скарбничих грошей. Із білетів державної скарбниці, срібла та розмінних знаків (бон), що знаходилися в загальносоюзному обігу на 24 квітня 1924 р. на суму 99887 тис. черв. руб., Україна одержала їх на суму в 16492,5 тис. черв. руб. (16,5 %). На 1 травня 1924 р. зазначена сума збільшилася до 18,6 млн. черв. руб., з яких в обіг було випущено близько 12 млн. черв. руб. Це забезпечило повну ліквідацію розмінної кризи.

В роботі аналізується структура купирної маси в Україні. Остання (ця маса) за окремими показниками була кращою, ніж по СРСР в цілому. На 1 червня 1924 р. в грошовому обігу України купюри вартість до 1 рубля становили 11,9 %, тоді як по країні - 7,1 %. В республіці на цей час було 22 млн. руб розмінної валюти, з яких 6 млн. руб. становили купюри в 5 руб., а решта - менше 5 руб. В ході заключного етапу реформи в Україні простежується тенденція зростання грошової маси. Так, з лютого по червень 1924 р. вона зросла відповідно з 40,3 млн.

до 68,6 млн. черв. руб. (це становило 14,7 % грошової маси СРСР). Однак купівельна сила червінця за цих умов не тільки не зменшилася, а навіть зросла на 8 %. Це сприяло стабілізації товарного ринку і зниженню цін: в березні-квітні 1924 р. ціни на окремі споживчі товари в середньому знизилися на 3 - 12 %.

В результаті аналізу окремих показників грошового обігу і товарного ринку автор робить висновок про те, що грошова реформа 1922 - 1924 рр. була проведена успішно і вивела країну з валютного хаосу. В країні було відновлено систему золото-девизного (паперового стандарту), яка за багатьма параметрами відповідала стандартам грошової системи ринкового типу.

У третьому розділі - " Еволюція грошового обігу в період згортання непу." - висвітлюється хід стабілізації грошового обігу після реформи і основні причини наступного знецінення червінців та нової скарбничої валюти. Показано, що після завершення грошової реформи з другої половини 1924 р. відбуваються позитивні зміни в галузі економіки. Наводиться характеристика окремих показників розвитку народного господарства та стабілізації грошового обігу. Нові емісії сталих грошей для обслуговування бурхливо зростаючого товарообороту не похитнули позиції нової валюти. Незважаючи на те, що грошова маса в Україні за 1925 р. зросла в 2,26 раза (з 86 млн. руб. до 194,9 млн. руб.), знецінення грошей не відбувалося. Йшов процес відновлення товарно - грошового господарства.

В роботі показана провідна роль червінців в обороті, які після реформи стали становим хребтом грошової системи України. Частка червінців у грошовій масі республіки в квітні 1924 р. становила 78 %. Пізніше їх частка зменшується, але залишається досить вагомою. Так, на 1 січня 1925 р. в грошовому обігу тут було 68,6 млн. червінців (54,4 % загальної грошової маси). Червінці були основною валютою ще й тому, що мали твердий золотий паритет по відношенню до з'їлота та іноземних валют, який був встановлений законом і підтримувався Держбанком. У роботі дається характеристика купівельної структури грошової маси в республіці. Робиться висновок, що в 1925 р. вона відповідала вимогам обороту.

Розглядаючи стан грошової системи, що склалася після реформи, автор відмічає, що вона позитивно вплинула на господарські зв'язки між містом і селом, на зростання промислового виробництва та торговельного обороту. Про піднесення авторитету грошей свідчить факт зростання вкладів у банках. В 1923/24 господарському році було складено фактично перший реальний бюджет за роки непу. У бюджеті зросла питома вага податків та роль прибутків від державних підприємств. Простежується тенденція зниження цін на деякі товари промисловості і сільського господарства.

Наприкінці 1924 р. - на початку 1925 р. було завершено створення цілісної грошової системи країни і досягнуто стабілізації грошового обігу. Важливим кроком по зміцненню грошової системи стало виведення банківських білетів на світовий ринок. У 1925 р. червінець став офіційно кочуватися на провідних валютних біржах світу.

Підкреслено, що створення стійкої конвертованої валюти стало можливим саме в умовах непу. Червінець був породжений непом і тільки за умов непу він міг успішно функціонувати. Однак у другій половині 20-х років починається поступовий відхід від непу та перехід до командно-адміністративних методів управління економікою. Це супроводжувалося здійсненням значної емісії для кредитування форсованої індустріалізації. Незважаючи на те, що грошовий обіг було насичено грошовими знаками і можливості його подальшого збільшення, створені грошовою реформою, були вичерпані, в країні наростав випуск грошей. Так, з 1 жовтня 1924 р. по 1 жовтня 1925 р. грошова маса зросла з 622,6 млн. черв. руб. до 1142,9 млн. черв. руб. (на 83,6 %); в Україні - з 87,7 млн. черв. руб. до 162,9 млн. черв. руб. (на 85,7 %). Це спричинило порушення рівноваги між розмірами товарообороту і грошовою масою, що знаходилася в обігу.

В країні виникла реальна загроза інфляції, перші ознаки якої з'явилися вже у вересні 1925 р. На конкретних матеріалах в дисертації аналізуються інфляційні процеси, що відбувалися в республіці. Вони викликали зростання цін на промислові та сільськогосподарські товари і падіння курсу червінця. Спроби Державного банку золото-валютними інтервенціями підтримати

сталість червінців позитивного результату не дали. В липні 1926 р. було припинено вивіз червінців за кордон і вони перестали котуватися на закордонних валютних біржах. На внутрішньому ринку, в основному адміністративними заходами, сталість червінців вдалося підтримувати до літа 1927 р.

Таким чином, відхід від непу та перехід до командно-адміністративної системи управління економікою, що супроводжувалися здійсненням значної емісії для кредитування форсованої індустріалізації, стали основною причиною перетворення червінців у неконвертовану валюту.

У заключенні узагальнюється досвід проведення грошової реформи, висловлюється пропозиція щодо його використання при формуванні грошової системи України на сучасному етапі.

Основний зміст дисертації опубліковано у таких наукових статтях:

- Фінансова політика Української Центральної Ради і Директорії // Розбудова Держави. - 1995. - № 9. - С. 57 - 80.
- Гроші із золотим паритетом // Віче. - 1995. - № 11. - С. 72 - 75.

ЛНБ ім. В. Стефанива
АН України

ANNOTATION

Polishchuk V.I. Currency reform in Ukraine in the period of the new economic policy.

The dissertation is a manuscript. The dissertation is for obtaining the degree Doctor of Philosophy (Ph. D.) in economics under specialization code 08.01.04 - the Economical History and the History of the Economical Thought. The National Taras Shevchenko University, Kyiv - 1996.

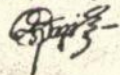
The dissertation reflects the questions connected with the reformation of monetary system in Ukraine on the eve and in the period of the new economic policy (1917-1928). The work reveals the main measures on the preparation and realization of the currency reform of 1922 - 1924. The process of the tchervinets and the Soviet banknotes parallel circulation and its influence on the formation of the new currency has been investigated. The final stage of the currency reforming and stabilization of the money circulation in the post-reform period have been analyzed. The causes of the tchervinets devaluation and its turning into inconvertible currency have been defined.

АННОТАЦІЯ

Полицук В.І. Денежна реформа в Україні в роки нової економічної політики. Дисертація являється рукописом. Дисертація на соискание учёной степени кандидата економічних наук по спеціальності 08.01.04. - Економічна історія і історія економічної думки. Національний університет імені Тараса Шевченка, Київ - 1996.

В дисертації наведено питання, пов'язані з реформуванням грошової системи в Україні напередодні і в період нової економічної політики (1917 - 1928 рр.). Розкрито основні заходи по підготовці і проведенні грошової реформи 1922 - 1924 рр. Досліджено процес паралельного обігу червонців і совзнаків і його вплив на становлення нової валюти. Проведено аналіз заключального етапу грошової реформи і стабілізації грошового обігу в період після реформи. Визначено причини наступного обесцінення червонців і перетворення їх в неконвертируему валюту.

Ключові слова: грошова система, грошовий обіг, грошова реформа, гроші, банкнота, червінець, білет державної скарбниці, радзнак, паралельний обіг валют, товарооборот, конвертування, емісія, курс валют.

Підш. до друку 29.04.88.

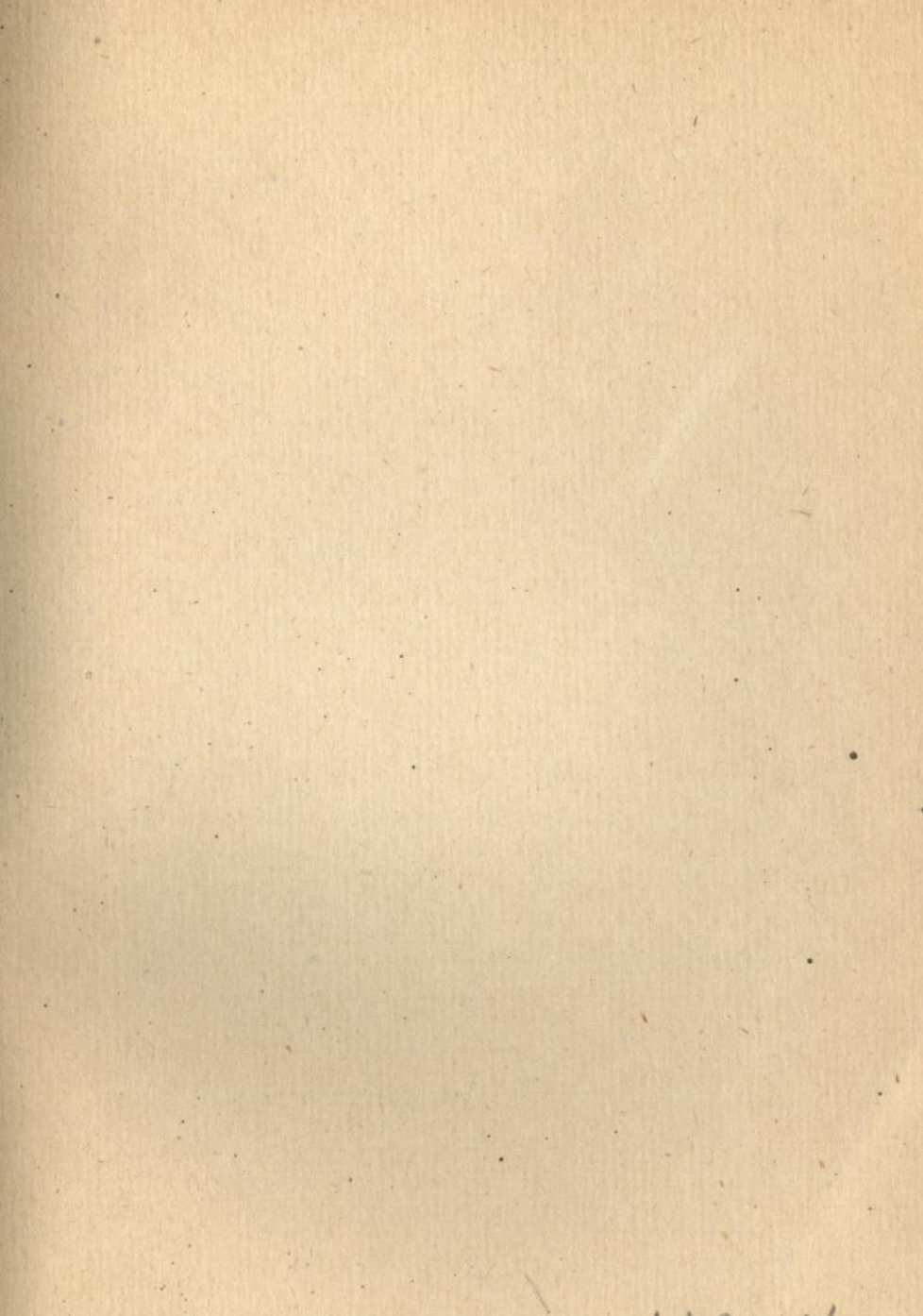
Формат 80х84/16. Сфс.пап. Сфс.друку

Умов.друк.арк. 0,9. Обл.-вап.арк. 1,0.

Зам. № 71.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки НАН України.

282011, Київ-11, вул. Панаса Маргого, 28.

AB 34.828

AB 34.828